

Könnyű nyelvek – nehéz nyelvek

Cicero szerint minden írást, előadást vagy szónoklatot valamilyen hasonlattal kell kezdeni, hogy az olvasó/hallgató megértse: miről van szó. Attól félek, hogy ebben a kis elmefuttatásban több hasonlat lesz, mint amennyit a mondanivalóba bele-szőni illik. Nem tehetek róla: nekem mindenről a nyelvek jutnak eszembe. Egy nyelv nehézségében/könnyűségében persze szubjektív faktorok játsszák a főszerepet: az anyanyelvünkhöz (vagy valamely más, jól tudott idegen nyelvhez) közel állót hamarabb sajátítunk el, mint egy ismeretlen nyelvcsaládba tartozót. A mi témánk azonban: az objektív tényezők sora, amely egyes nyelveknél hosszabb, másoknál rövidebb sor. E különbségeket szeretném a Cicero-i tanács alapján néhány hasonlat segítségével elemezni.

Minden nyelvrendszer tulajdonképpen KRESZ. Előírás, útmutatás, amit követnünk kell, ha a szabályok megsértése nélkül célunkhoz – jelen esetben a megértéshez és megértetéshez – el akarunk jutni. Nemzetközi, egyezményes jelek ezek, mint például a megállásra kötelező „Stop” nyolcszög, a haladás megengedett irányát jelző nyíl stb. Dekódolásukhoz néhány másodperc elegendő. Nemzetközi, egyezményes jelrendszere a közlésnek is van: az írásjelek sora. Olyan egymástól messzeeső nyelvekben is, mint – mondjuk – az albán, német vagy kínai – „egyből” dekódolható: a pontnál megállni, a vesszőnél továbbhaladni kell. A felkiáltójel felszólítást, a kérdőjel kétkedést, az idézőjel nem-azonosulást jelez.

Legjobban talán a gyerekek kedvelt kirakósjátékára – a „jigsaw puzzle”-re – hasonlít a nyelv. Az Ország-féle angol szótár szerint: „mozaikrejtvény – türelemjáték”. Kétféle válfaja ismeretes. Óvodások számára készült, sima élű, egyforma kockákból álló: a kicsiknek csak a kialakítandó kép „súgja” meg: melyiket válasszák, hová rakják. Anyanyelvét a gyerek így tanulja. A nagyobbaknak készült már igényesebb. Nem szabályos négy-szögeket, hanem girbe-gurba élű idomokat kell „összepakasztani”. Fellép a *kongruencia*, az illesztés követelménye.

E gyermekded hasonlattal kívántam eljutni témánkhoz: a nyelvek könnyűségéhez – nehézségéhez. Ha ki is alakul előttünk az ábra (vagyis a megértendő vagy megszerkesztendő mondat), az agglutináló – flektáló nyelveknél a szélek (afixek) konvexitásának – konkavitásának „stimmeltetése” elengedhetelen követelmény. Az izoláló nyelveknél több kis kockára van szükség, hogy az értelem kialakuljon, de összeépítésük könnyebb feladat. Kulináris hasonlattal élve: a *darált* húst a gyenge gyomor is meg tudja emészteni; a félig sült (underdone) beefsteak nagyobb terhet ró a rágó- és emésztőszerveinkre. A kisbabát is tejbegrízzel szoktatjuk evésre az elválasztás után, nem nyomunk sonkával és zöldpaprikával megrakott szendvicset a kis markába.

A „You could let me pass through”, a „du könntest mich durchgehen lassen”, a „ti mog bi propusztityi menya” stb. kifejezések öt *szó*ból, a magyar „átengedhetnél” csak öt *szó-tag*ból áll. De mennyi szabályt kell ismerni, hogy egyetlen szóban helyesen szerepeltessük a cselekvés ágensét (te), tárgyát (én), idejét, irányát (át), módját (feltételes)! Még jó, hogy a tárgy *nyelvtani nemét* nem kell az igében jelezni, mint például az ivritben!

Hadd mondjam el – igérem, utolsó – hasonlatomat is. A nyelvrendszer tulajdonképpen olyan, mint egy cipőbolt. Amikor belépünk – ha nem léteznének cipőipari szabványok –, azt kellene mondanunk: „Kérünk egy 30 cm hosszú, nyáron viselendő lábbelit, amelynek maximális átmérője a teljes hosszhoz viszonyítva körülbelül egy a háromhoz.” Ezzel szemben azt mondjuk: „Kérünk egy 37-es szandált.”

Persze a cipővásárlásnál sem ilyen egyszerű a dolog. Vannak kalapácsujjak, bőrkeményedések, lesüllyedt bokák stb., amiket a nyelv vonatkozásában mindközönségesen kivételeknek hívunk. Ez nem cipőipari, hanem ortopédiai probléma! A szabvány, a szabály az alapvető többségre épül. A kaptafák a többséget vannak hivatva ellátni.

A mi szakmánkban a kaptafákat paradigmáknak mondjuk. *Egy nyelv akkor nehéz, ha felhasználásához, kialakításához sok kaptafára van szükség.* Akkor könnyű, ha kevés kaptafa raktározásával kielégíthetjük a „fogyasztót”.

Hogy maradhassak a kaptafánál: köztudott, hogy az általában tanult/tanított nyelvek egyetlen egy nagy családdhoz tartoznak. Találkoztam már olyan emberrel, aki germán, szláv, neolatin elemeket vesszeszerkesztve próbálta magát megértetni. Kétségbeesetten kérdeztem kísérőmet: vajon milyen nyelven beszél ez a hebrencs? „Indoeurópai!” – mondta meg a vállát utitársam.

Ebből a görög elemekkel tarkított „ősnyelvből” különböző mértékben vettek át, illetőleg hagytak el bizonyos szerkezeti elemeket a ma használt nyelvek. A nyelvtan szempontjából az angol volt a legradikálisabb: az izoláció mellett döntött. A genust gyakorlatilag elejtette, a numerust az esetek 99%-ában egy „s” szufixre redukálta. A modust/tempust jelző formákat mindenhez passzoló segédigékké, illeszkedést nem kívánó „jolly joker”-ekre egyszerűsítette.

A leegyszerűsített morfológia mellett a fonetikában viszont nagyon is konzervatívnak bizonyult. Hogy csak egy példát említek: Az „hour” szónál (spanyol, francia mintára) megtartotta a néma „h” betűt. Az olasz eltörölte. A morfológiai illeszkedés felszámolása szigorúbb előírást követelt, mint pl. a neolatin nyelveknél.

Franciában eljátszhatunk a szórenddel. Az a mondat például, hogy „Je suis un simple soldat, mais pas un soldat simple” így fordítható: „Csak közlegény vagyok, de nem fajánkó katona.” „Blanche maison” lehet minden fehérre meszelt házikó, de a „Maison Blanche” csak a washingtoni Fehér Ház.

Az idősíkok megválasztása az angolban nehezebb, mint a többi nyelvben. Igaz, hogy spanyolban, olaszban, franciában is számon tartják a sokféle múltidőt, de egyszer megkérdeztem egy bennszülőlt olasz barátómet: milyen gyakran használja a passato prossimo mellett a nyelvkönyvekben szereplő passato remoto, az imperfetto, a trapassato imperfetto és a trapassato remoto? „Hát körülbelül mindegyiket egyszer egy évben” – felelte. A magyarban értelemmeghatározó tranzitív-intranszitiv (gyógyul-gyógyít) jelleg tündezőben van az angolban. Olvastam már ilyen mondatot: „I dined and wineed her and then walked her to the door.” Vagy azt, hogy: „This room sleeps three persons.” A nyelvek „önegyszerűsítők”! A francia köznyelv „J'en sais rien”-t, „T'en fais pas”-t mond a hivatalos „kettős tagadás” helyett.

Az angolban kiszorulóban vannak a hajdan elégánsan ható, több szótagból álló igék. Egy társaságban megosolyogtak, mert azt mondtam: „I shall extinguish my cigarette.” – „Mi az, talán nincs ilyen ige?” – „De van, csak Chaucer óta nem használta senki.” Tapasztalatom szerint azonban a legnagyobb nehézséget nem a fő szófajok (főnevek, igék) okozzák, hanem a viszonzyszavak. A francia nem *valakitől*, hanem *valakinek* kér bocsánatot (demander pardon à...); az olasz legyakrabban használt ilyen szava, a „da”, hol idő, hol hely, hol cél, hol mód, eredet, ok, vagy mértékhatározóként fordítandó. Az orosz *valakin* nősül (zsenitsza na kom) és *gyógyvizen* gyógyul (lecsitszja na vodach). A héber nem valaki *miatt* aggódik, hanem *valakinek*. Nem *valakire*, hanem *valakinek* irigykedik.

Ha már az „exotikus” nyelveknél tartunk, hadd szóljak néhány szót a homofon szavakról. Anyanyelvünkben, vagy más jól ismert nyelvben nem okoz gondot, hogy az „él” ige is, főnév is; vagy hogy a „lead” ólom is, vezetés is, sőt „főszereplő” is lehet írásban. A kínaiban azonban a lehetséges, használt alap-szóalakok száma mindössze 410, és e szerény kínálatnak 11 000 különböző írásjel felel meg. Ami „shě”-nek hangzik például, az 75 különböző hierogliffel írható le, tehát 75 féleképpen fordítható. Még szerencse, hogy *egyedül* egy-egy ilyen szóalak olyan ritkán mer csak megjelenni, mint éjszakai razziák alkalmával a rend őre. Hogy a hallott szó a 75 fogalom közül melyiket rejti, azt csak a kontextusból tudja meg a (gyakorlott) fül, mert a kínai fonetika ugyan 4 féle szótaghanglyút különböztet meg, de ezek felismerése és alkalmazása nagy gyakorlatot követel.

Tolmácsnak, fordítónak gyakran kell újonnan született szakkifejezésekkel megbirkózni. A „kétkulcsos ÁFA” vagy az „önkivásárlás” jellegű szavak különböző nyelvekre való fordításával kapcsolatban hosszú körtelefonok szoktak lezajlani. Közös szóval „novolecteknek” ehetne nevezni a közgazdasági, műszaki új fogalmak átkódolt megfelelőjét. Ezek mintájára alkották meg a „szociolect” kifejezést. Ismeretük nélkül japánul nem lehet megtanulni. Az angolban sem ismeretlen formák ezek! Ha magamról beszélek, azt kell mondanom, hogy „I shall go”, mert a germán eredetű ez (sollen) kötelességre utal. Ha a cselekvés nem ránk, hanem a partnerre vonatkozik, akkor csak a „you will go” elfogadható: neki csak szándékot (wollen) tulajdoníthatunk, kötelességet nem. A japán még udvariasabban fejezi ki a megszólító viszonyát a megszólítotthoz. Kérni például így illik: „Mizu-o csotto kudaszaimaszen-ka?” (Nem ereszkedne le hozzám egy kis vízzel?) Kínálni viszont így: „O mizu-o csotto agemasho – ka?” (Felemelkedhetek Önhöz egy kis tiszteletreméltó vízzel?)

A „szociolectekkel” való fogalmazásnak a magyarban is vannak példái. Ha „felettünk állóval” beszélgetünk, úgy szólítjuk meg, mintha távollévővel, harmadik személlyel beszélgetnénk: „Ön tudja, hogy hánykor kezdődik az előadás?” Vagy „Professzor úr, nem óhajt velünk tartani?”

Befejezésül egy – igazán utolsó – hasonlat, ezúttal a mezőgazdaság köréből. Az agónomusok kétféle növénytypust tartanak nyilván: a magától megtermőt és az ültetendőt. Az utóbbit fajtát „kultivárnak” nevezi a szakma. Az anyanyelv – életünk tavaszán – szinte magától kinövő virág. Tudatos erőfeszítés nélkül (saját intelligenciaszintjén) mindenki birókába veszi. Az idegen nyelv – kultúrtermék. Tudatos ápolás, fejlesztés nélkül nem birokolható. Elismerés és köszönet a pedagógusoknak, akik ebben a kultúr munkában olyan lelkesedéssel és eredményesen vesznek részt.

LOMB KATÓ

Elmélkedések egy vázlatgyűjteményről

A rendszerváltozást követően természetes igényként merült fel új tankönyvek kiadása, hogy a magyar fiatalok ne az osztályharcos szemléletű, marxista, nemzetietlen irományokból tanulják a magyar és a egyetemes történelmet. Ebből következett az igény, hogy a tankönyvkiadás monopóliuma megtörjön, s egymással párhuzamosan több olyan könyv kerüljön forgalomba, amelyek azonos korosztalt különféle nézőpontból, de tárgyszerűen mutatnak be, s amelyek közül a tanárok mindenképpen, a diákok esetlegesen (a többség a tanára instrukciója szerint, a legjobbak akár önállóan is) válogathatnak.

A valóság azonban nem egészen a szükségleteknek és igényeknek megfelelően alakult. A minisztérium is írt ki pályázatot, kéziratok is születtek, mégsem alakult ki a várt pluralista tankönyvpiac. Hogy miért? Ennek igen sok tényezője van. Nem a bonyolult okozati rendszer elemzése a feladata ezen írásnak. Egyet azonban szeretnék kiemelni.

Több kéziratot azért nem fogadtak el a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban, s ennek megfelelően a Tankönyvkiadónál, mert nem felelt meg az elvárt ideológiai szempontoknak. Sőt: már a könyvesboltokban megjelent tankönyv is járt úgy, hogy ugyanezen okból utólag vonták meg minisztériumi engedélyét, törölve ezzel a hivatalosan tankönyvnek elismert munkák listájáról.

Az odáig elfogadható és rendjén való, hogy a hatalom nem engedi visszatérni az ifjúság nevelésébe a levitézlett marxista eszméket. Az viszont erősen vitatható, hogy azért